תרגום אונקלוס לתיבות יודע ציד – נחשירכן, נחשידכן, נחש ירכן

אדם בן נון

בשעה שהייתי יושב לפני מוהר״ר יוסף צובירי זצ״ל והייתי דולה ממנו את המסורות שקיבל מרבותיו, היה מוסיף ומרצה בפניי נימוקים והסברים שונים על נוסחותינו. לעתים הייתי מקשה על דבריו ואומר כי עדיין הסברו קשה ואינו מניח את הדעת, ואילו הנוסחה האחרת נראית מדויקת יותר. או אז היה עונה לי כשבת צחוק נסוכה על פניו במילים אלו: ״וכי אתה חושב שאיני יודע שהסבר זה קשה? אלא מה, זו הנוסחה שקיבלנו מרבותינו. וכי בשביל שהיא קשה נדחה אותה? מה אעשה וזה ההסבר היחיד שמצאתי לבאר את נוסחתנו... בע״ה אתה תגדל ותלמד, ותמצא טעמים ומקורות איתנים יותר ...״

במאמר זה אני מבקש לקיים רצונו של צדיק ולנסות להאיר, ולו במעט, נוסחה קשה אחת בתרגום אונקלוס.

בפרשת תולדות נאמר ויהי עשו איש **יודע ציד** איש שדה (בראשית כה, כז), ותרגם אונקלוס והוה עשו גבר **נחשירכן / נחשידכן / נחש ירכן** גבר נפיק חקל.

הנה ידוע שבמילה זו מצאנו חילופי נוסחאות כבר בדברי רבותינו הראשונים. יש שגרסו **נחשירכן** ברי״ש, ויש שגרסו **נחשידכן** בדל״ת (עיין תוס׳ בב״ק צב ע״ב, תוס׳ בב״ב קלא ע״א, בערוך, בתשובות הרשב״א ועוד). ויש שאף חילקו התיבה לשתיים, **נח שירכן** או **נח שידכן** – אך ממילא אין בזה נפקא מינה בקריאה. על שתי נוסחאות אלה יש להוסיף גם את נוסחת **נחש ירכן** שהוזכרה גם היא בדברי רבותינו (אור האפלה ועוד).

גם חכמי תימן נדרשו לנוסחאות השונות.

ראש וראשון מהרי״ץ בחלק הדקדוק שהביא דברי הרשב״א בתשובה. בתשובה כותב הרשב״א שהכי גרסינן **נח שידכן** בדל״ת, ובהמשך דבריו מציין הרשב״א שיש מן הגדולים שהיו גורסים **נח שירכן** ברי״ש. אולם מהרי״ץ עצמו לא הכריע כיצד נוסחת תימן.

על דברי מהרי״ץ אלה העיר הרב לוי נגאר (הובאו דבריו בתורה קדומה) בזה״ל, ״בנוסחאות תימן הישנות ובספר אור האפלה גרסי **נחש ירכן**. ולדעתי הצעיר דאין כוונת רבינו בחלק הדקדוק לגרוס **נח שדכן**, אלא שהעלה לשון הרשב״א דגריס כך, כי כן דרכו של מהרי״ץ זיע״א לילך בעקבות גירסת הראשונים נ״ע בכל מקום כידוע״.

גם מוהר״ר שלום יצחק הלוי זצ״ל העיר (בדברי שלום) בזה״ל, ״ולדעתי שאין כוונת רבינו מהרי״ץ ז״ל לשנות הגרסא כתשובת הרשב״א ז״ל אלא שכן מצא לו וכו״, עכ״ל.

מוהר״ר אברהם אלשיך זצ״ל הנהיג בבית הכנסת שלו לגרוס **נחש ירכן** (כ״כ המרפ״ל), וכן נמצאה הערה שלו בגיליון חלק הדקדוק (כ״כ בדקדוק התרגום ואף הרשי״ה ציין שמצא העתקה של הערה זו).

גם בספר דקדוק התרגום הכריע לגרוס **נחש ירכן**, וציין שכ״ה בספר אור האפלה.

מוהר״ר יחיא קורח זצ״ל היה גורס נחשרכן ברי״ש, שכן כתב בספרו מרפא לשון במפורש ש״**גירסתנו נחשרכן** גם היא מפורסמת, והזכירוה המפרשים ורבותינו בעלי התוספות והרשב״א בתשובותיו סימן קסד, ואני אומר שהיא גרסת **נחש ירכן** אלא שעשאוה מילה אחת דרך קיצור

כנהוג בכל מקום, כמו אחבוהי תרגום דודו, אח אבוהי, וכן רבים. אבל הגירסא **נחשדכן** שהזכירוה רבותינו בעלי התוספות והרשב״א ז״ל, לא נתפרסמה אצלינו, ואין צריך לדבר בה״, עכ״ל.
גם מוהר״ר הרב יוסף צובירי זצ״ל כתב (במסורת מפורשת) שגרסתנו על פי כתבי יד עתיקים (וכמובן שבראשם ספר התרגום שהיה בכניס בית אלאוסטא) לתרגם **נחשירכן** ברי״ש. והאריך לבאר את מקור נוסחתנו ומשמעותה תוך שהוא מציין את הנוסחאות האחרות ודן גם בהן.

מהדברים הנ״ל עולה שרק שתי נוסחאות היו רווחות בתימן: האחת **נחש ירכן** והשנייה **נחשירכן**. והמרפ״ל הבין שהנוסחה המקורית היא נחש ירכן, וגרסת נחשירכן היא קיצור ותולדה שלה. וגרסת **נחשידכן** בדל״ת לא נשמעה בתימן.

ביאורים שונים ניתנו על ידי חכמי ישראל לדורותיהם לגרסאות השונות. אלא שיש מקום קושי בדבריהם. ועדיין צריך ביאור מה ראה אונקלוס לתרגם תיבות יודע ציד באופנים שביארו. היטיב להגדיר זאת בספר המשביר, שכתב: ״בכל אשר נלאו מחקרי הלשון עד היום, לא באו עד תכלית ביאור מילה הזאת״. להלן אזכיר בקצרה את הביאורים העיקריים שניתנו למילה זו.

נחשידכן

- מהשורש שד״כ הארמי, כמו ותשקוט הארץ (שופטים ג, יא) ושדוכת ארעא. ופירושו שהיה עשו בטל ושקט ואינו עוסק בכלום, ולכן היה פנוי לציד (הערוך).

נחשירכן

- מורכב משתי תיבות: נחש רכן, ורכן הוא במשמעות שררה, כמו לא רכא ולא בר רכא (בבא בתרא ד ע״א). ופירושו שהיה עשו מנחש ומתנהג בשררה, שכן דרך הציידים לנחש (רבנו בחיי בראשית מא, מג).
- מורכב משני השרשים הארמיים: חש״ר – שהוא לשון קשירה, ושר״כ – שהוא גם לשון תפישה וקשירה. שהיה עשו תופש החיות וקושרן (לחם ושמלה).
- משורש חש״ל הארמי (בחילוף אותיות למנ״ר), במשמעות מחשבה, כמו שתרגם יונתן בן עוזיאל כאשר דמיתי (במדבר לג, נו) – כמא דחשלית. ויהיה פירושו בעל מחשבות. והסיומת כן היא כמו אושפיזא – אושפיזכן (לחם ושמלה).
- נוטריקון של ג׳ תיבות: נח – שהיה אוהב מנוחה, שיר – שהיה משורר, כן – שהיה יושב על כנו כאדם בטל. וכל אלו הדברים מתאימים לצייד (ספר היא״ר).
- נוטריקון של ג׳ תיבות: נח – שהציפור היה נח, שיר – על ידי השיר שהיא השריקה, כן – כאן, דהיינו במקום שרוצה. וזו דרך הצייד (ספר חצי מנשה).
- מורכב משתי תיבות: נח ושרך. ויהיה פירושו איש בעל מנוחה ואוהב בטלה (רבנו תם).

נחש ירכן

- היה לעשו נחש כרוך על ירכו (ספר הציוני בשם המקובלים).
- היה עשו יודע ניחוש ירך, שהיה מנחש לילך בירכיו אחר חיות ועופות (פענח רזא).
- היה עשו נושא הכישוף הנ״ל בתוך ירכו (פענח רזא).
- היה לעשו ניחוש בירך, פי׳ היה צד נשים מתחת יד בעליהן על ידי ניחוש (ושמח בלבו).
- היה עשו נמצא בשדות ובמדברות אולי יפגוש שם איזה אדם להתגושש עמו (אור האפלה). נראה שפירש נחש מלשון מצפה ומחפש, ואת תיבת ירכן מלשון ירך, והוא רמז להתגוששות (כמו שמצאנו במלאך שפגע בכף ירך יעקב).
- היה עשו מנחש בירכו, ומנקש כף בירך ומשמיע קול, כמו שעושין ציידי עופות בפיהן לצוד עופות (גליון רבנו ישראל מברונא).

אולם ביאור המניח את הדעת הובא על ידי מלומדים שונים (עיין בערוך השלם, בספר אור התרגום, בספר באורי אונקלוס ובספר מילים ותולדותיהן עמ׳ 22-23) שכתבו שהמילה **נחשיר** בריי״ש היא מילה פרסית שפירושה צַיָד. מילה פרסית זו חדרה לארמית, ואונקלוס כדרכו תרגם את מילת יודע ציד – תרגום מילולי, אלא שהשתמש במילה **נחשירכן** הפרסית. מילה זו חדרה גם ללשון הקודש בתקופה הקדומה, ומצאנוה אף במגילות ים המלח.

סוף דבר. מה נעמה נוסחת אבותינו שהיו גורסים נחשירכן בריי״ש, ולא שינו את נוסחתם מפני קושיות. כאמור, כפי הנראה זו היא הנוסחה הקדומה והמקורית כפי שקרוב לוודאי יצאה מתחת ידו של אונקלוס. ומאחר שמילה זו במשמעותה הפרסית – ״צייד״, לא הייתה ידועה ונפוצה, נוצרו ממנה בנקל שתי הנוסחאות האחרות: האחת נחשידכן בחילוף הריי״ש בדל״ת (מאחר שהן דומות בצורתן), והשנייה נחש ירכן כשתי מילים.

על מה שכתבתי במדור ״פניני לשון״ בקובץ ״הלכה ומסורה״ יב (טבת-אדר ה׳תשע״ג) במאמר ״תרגום אונקלוס לתיבות יודע ציד – נחשירכן, נחשידן, נחש ירכן״ (עמ׳ קלה-קלח) יש להעיר שתי הערות:

א. מוהר״ר שלום יצחק הלוי זצ״ל העיר (בדברי שלום) בזה״ל, ״**ובספר חלק הדקדוק מצאתי כתוב וז״ל ובנוסחאות ישנות גרסי נחשירכן בריי״ש, וכ״כ הר״ר אברהם אלשיך נע״ג**״. ואת דבריו אלה העתיק מוהר״ר יוסף צובירי זצ״ל (במסורת מפורשת) כראיה לנוסחת **נחשירכן**. אמנם נראה שנוסחה זו שנדפסה על ידי מוהר״ר שלום יצחק הלוי זצ״ל הועתקה בטעות, שכן מוהר״ר יחיא קורח כתב במרפא לשון שהר״ר אברהם אלשיך הנהיג לומר בבית הכנסת שלו **נחש ירכן** ולא **נחשירכן**. כן כן כתב בדקדוק התרגום, וכן כתוב במרפא לשון שהודפס בתוך תאג עם חמישים פירושים, וכן בדקתי בצילום כתי״ק של מוהר״ר יחיא קורח זצ״ל במרפא לשון וגם בכתי״ק של המהדורה הנוספת של החיבור הנקראת בשם ״משכיל לאיתן״ (כאן המקום להודות למו״ר הרה״ג שלמה קורח שליט״א שמאפשר לי בדרך קבע לעיין בצילום כתבי היד של שני החיבורים בכל עת שאחפוץ).

ב. בנוסף יש להעיר שאת דברי מוהר״ר יחיא קורח זצ״ל על תיבת נחשידכן שכתב ״**אבל הגירסא נחשדכן שהזכירוה רבותינו בעלי התוספות והרשב״א ז״ל, לא נתפרסמה אצלינו, ואין צריך לדבר בה**״, ציין מו״ר הרה״ג שלמה קורח שליט״א במבוא למשכיל דורש (תולדות המחבר, אישיותו ושיטתו, עמ׳ ט), כדי לתאר את שיטת סבו מוהר״ר יחיא קורח זצ״ל ש״כל שינוי גם אם הוא מקרבניטי התורה נדחה מפני המסורת מדור לדור, עד שאין צורך לדבר בו״.

לפי דברי מהר״י קאפח הנזכרים יש לומר שגם ההערה שנמצאה בחיבור כת״י (הובאה בקובץ ״הלכה ומסורה״ יב, טבת-אדר ה׳תשע״ג, עמ׳ קכג) בזה״ל: ״**איש יודע ציד, תרגום נח שידכן בדל״ת, פי׳ הערוך לשון שקט. ותשקוט הארץ תרגומו ושדיכת**״, לאו למימרא דהכי גרסינן, אלא רק גילוי מילתא בעלמא הוא.